

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.17>

Data przesłania artykułu: 28.02.2023

Data akceptacji artykułu: 8.07.2023

MILOSLAV VONDRÁČEK

Akademia Nauk Republiki Czeskiej w Pradze, Czechy

(Academy of Sciences, Prague, Czech Republic)

Věty o přináležitosti^{*}

Abstrakt

Příspěvek rekapituluje různé extenze pojetí posesivity. Ověřuje systémové prostředky, kterými vyjadřujeme přináležitost a posesi v současné češtině. Toto zkoumá na slovesech i s jejich intencně-valenčním potenciálem, na pádové struktuře včetně specifikace pádové sémantiky předložkou, na posesivních a reflexivních pronominech, na posesivních adjektivech v konkurenci s genitivem, na objektově posesivních adjektivech a na relačních adjektivech.

Klíčová slova: přináležitost, posesivita, dativ držitele, malficent/malfaktor, beneficent/benefaktor

Affiliation clauses

Abstract

The paper recapitulates various extensions of the concept of possessiveness. He verifies the systemic means by which we express belonging and possession in contemporary Czech. He examines this on verbs and their intention-valence potential, on the case structure including the

* Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky (RVO č. 68378092).

Práce používá také nástroje a data, které poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2023062).

The preparation of this article was financed within the statutory activity of the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences (RVO No. 68378092).

The work described herein has also been using tools and data provided by the LINDAT/CLARIAH-CZ Research Infrastructure (<https://lindat.cz>), supported by the Ministry of Education, Youth and Sports of the Czech Republic (Project No. LM2023062).

specification of case semantics with a preposition, on possessive and reflexive pronouns, on possessive adjectives in competition with the genitive, object-possessive adjectives, relational adjectives.

Keywords: belonging, possessive, possessive dative, malficient/malfactor, beneficiary/benefactor

Úvod

Cílem příspěvku je představit pojetí přináležitosti ve III. díle *Velké akademické gramaticky spisovné češtiny*. Ta by měla zahrnovat hierarchii kapitol *Sémantické větné typy* s podkapitolou *Věty vyjadřující statickou relaci* a s podkapitolami nižšího řádu *Věty o existenci*, *Věty o identitě*, *Věty o vlastnosti* a *Věty o lokalizaci*. Negativně vyjádřeno – věty o přináležitosti mají pokrýt sémantický prostor mezi ostatními větnými typy. Je zřejmé, že hranice nejsou ostré. Právě postižení shod a rozdílů v přechodných polích a podtypech uvnitř jednotlivých sémantických větných typů může přinést plastičtější pohled na jazyk a řeč.

Obecná charakteristika

Základem větných struktur vyjadřujících přináležitost jsou predikátory vyjadřující vlastnění, držbu, správu či opatrovnictví, tedy slovesa typu *mít*, *vlastnit*, *nést/nosit*, *chovat*, *náležet*, *patřit*, *příslušet*, ale i predikátory s perspektivou zápornou, tedy slovesa typu *postrádat*, *nedostávat se (čeho)*, *scházet*. Tyto predikátory implikují dva substanční aktanty (v nominativu a akuzativu/genitivu, resp. dativu nebo jiném nepřímém pádu podle valence slovesa či předložkové vazby). Věty o přináležitosti vyjadřují, že ‚něco/někdo (k) někomu/někam patří‘ (přičemž sama modifikace sémantickosyntaktické platnosti předložkou naznačuje netriviálnost vztahu). Jako vlastnický vztah se ztvárňuje i široký okruh vazeb zahrnujících rovněž entity povahy abstraktní. Jádrem vět o přináležitosti tvoří věty typu (číslované doklady pocházejí z korpusu SYNv11):

- (1) *Mám chalupu u lesa.*
- (2) *Tohle území patří nám.*
- (3) *Nevlastním žádné klenoty.*
- (4) *Vše, co příslušelo obci, bylo inventarizováno.*
- (5) *Papeži náleží bílá klerika, bílý opasek a bílá čepička.*
- (6) *Pod srdcem od jara nosím děťátko.*
- (7) *Věž nesla baňatou kopuli s makovicí a křížem.*

Mnohoznačnost sloves ve funkci predikátorů vět o přináležitosti se projevuje řadou sémantických nuancí vlastnického vztahu. Jako věty o přináležitosti lze tedy chápat rovněž struktury vyjadřující volnější, abstraktnější vztahy analogické předchozím.

- (8) *Mám tady podnámem.*
- (9) *Máte krásnou kuchyň, tu jste navrhovali sami?*
- (10) *Věra má ve vlasech zelený melír.*
- (11) *Hlas má nízký a monotónní.*
- (12) *Mám trochu strach z večera.*
- (13) *Omáčka nemá ani pokojovou teplotu.*
- (14) *Při sobě nosím kapesní nůž a baterku.*
- (15) *Oba si neseme břemena po našich předcích.*
- (16) *Tak co mi neseš za novinky?*
- (17) *Projekt nese název Edison.*
- (18) *Oděv v sobě nesl živočišnou vášeň džungle.*
- (19) *Slavnostní pokrm k svátkům patří.*
- (20) *Pes patří k člověku, kočka k domu.*
- (21) *Nepříslušelo jim velkolepé gesto.*
- (22) *Fyzikální realita nepřísluší bodu v prostoru ani časovému okamžiku, pouze události.*
- (23) *Takzvaný pastýřský klobouk nosí kněží a biskupové, červený přísluší papěžům.*

Pojem přináležitosti a posesivity

Posesivita v užším smyslu se tradičně chápe jako držba, jako předmětné vlastnictví, vyjadřované větnými strukturami typu *Sedlák má pole*. Protože samo vlastnění je vztahem fakticky i pojmově přirozeně vágním, zpřehledňuje se tento vztah rozlišováním na vlastnictví přirozené a vzniklé vůlí, vlastnictví zcizitelné a nezczizitelné (přičemž zczizitelnost – ať dobrovolná, či násilná – je opět kritériem relativním) a na vlastnictví konkrétní a abstraktní.

K ověření předmětného vlastnictví slouží sémantické operace, jejichž výsledkem jsou struktury konverzivně opozitní (věty s konverz(iv)ními predikáty – Hladká, Karlík, 2017):

- (24a) *Sedlák má pole.*
- (24b) *Pole je sedlákovo.*

Větně vyjádřený vztah vlastnictví či obecněji přináležitosti může mít ekvivalent v kondenzované syntagmatické formě se závislým posesivním adjektivem (*otcova hůl*), s genitivním substantivním přívlaskem (*hůl otce*), do jisté míry i s druhově relačním adjektivem (*otcovská přízeň*), volně přecházející ve vlastnostní charakteristiku.

S oporou v transpozičních testech provázených posouzením významové ekvivalence se jako specifické případy posesivity vyčleňují vztahy

a) těla a jeho částí:

kuň má hřívu / hříva koně / koňova hříva / koňská hříva, analogicky pak

b) oděvů a jejich částí:

košile má (dlouhé) rukávy / rukáv košile / košilový rukáv, resp.

c) celků a částí obecně:

akát má (vonné) květy / květ akátu / akátový květ; ne nepodobně i

d) vztahy příbuzenské, pracovní a společenské:

sedlák má syna / sedlákův syn / syn sedláka / selský syn; stádo má (svého) vůdce / vůdce stáda.

Povaha posesivního vztahu slábne ve vztahu

e) původce činnosti a činnosti samé:

student usiluje o stipendium / studentovo usilování/úsilí / usilování/úsilí studenta / studentské usilování a obecně

f) v širších, volnějších asociačních vazbách, vyjádřených alternativně mj. nominalizacemi:

Obor má výtečnou pověst.

O oboru se povídá jen v dobrém.

Pověst oboru je dobrá.

K posesi a širěji k přináležitosti poukazují i

g) konstrukce s akuzativním předmětem a s obligatorním dativem coby výrazem sémantické funkce malficientu (malfaktoru) či beneficentu (benefaktoru), totožného v tomto případě s disponentem, resp. posesořem:

Poškrábal si předloktí. (tj. ‚sám sobě svá‘)

Opravit mu hodinky. (tj. ‚jemu jeho / pro něj‘)

Polil mu nohavici. (tj. ‚nohavici jeho kalhot‘).

Přináležitost v širším smyslu zahrnuje mimo držbu (vlastnictví) i vztah věnování (dedikace, přičení), zasvěcení (patrocinia), určenosti, adresátství a vztahy obdobné – kupř. prostorové; prostorově přináležitostní věty volně přecházejí ve věty o lokalizaci, resp. naopak. Univerzální kognitivní model se přirozeně uplatňuje i na vztahy analogické, strukturně blízké.

Sémantické odstíny přináležitosti

Z výše uvedených sloves, jež zastávají funkce predikátorů vět o přináležitosti, je dominantní výrazně polysémní sloveso *mít*. Komplementární perspektivu vlastnění a přináležitosti (s dalšími sémantickými odstíny) zprostředkovává sloveso *patřit*, které je významově specifitější, ale přesto rovněž polysémní.

(25a) *Drozd má hnízdo vymazané hlinou.*

(25b) *Hnízdo vymazané hlinou patří drozdovi.*

Obě centrální slovesa mohou současně sloužit k ověření povahy vztahu vyjádřeného jinými slovesy ze sémantických polí ‚vlastnění‘, ‚přináležitost‘.

Pro verbum *mít* eviduje *Slovník spisovného jazyka českého* (1960) a *Slovník spisovné češtiny* (1994) zhruba třináct významů se společnými sémami vlastnění. Pro sloveso *patřit* je to jeden význam ze tří až čtyř (*Dům patří matce*).

Druhý z významů, potenciálně také spadající pod široce chápanou přináležitost – totiž význam kategoriálního zařazení ‚náležet ke třídě jevů‘ (*Včela medonosná patří mezi blanokřídlý hmyz*) – je zpracován v příhodnější kapitole *Věty o vlastnosti*. Další sémantický odstín téhož významu – ‚příslušet místně‘ – bude analyzován v kapitole *Věty o lokalizaci*.

Zde uvádím pro sloveso *mít* zjednodušené ilustrační příklady užití s průnikem výkladů z obou slovníků a s dalšími korpusovými doklady:

1. *mít* = ‚držet ve vlastnictví, držet jako svůj majetek, být majitelem, vlastnit‘ – *Mám mnoho knih; Nemám drobné peníze; patřit* = ‚být ve vlastnictví někoho, náležet někomu‘ – *Domek patří matce*.

(26) *S manželem máme firmu na pořádání koncertů.*

(27) *Měla snubní prsten s diamantem.*

2. *mít* = ‚držet v užívání, spravovat, disponovat‘ – *Máme nájemní byt; V domě mají společnou pračku; Zboží máme na skladě*. Shodná perifráze: *Mně patří tato skříňka*.

(28) *Za domem máme park s rybníkem, spousty dětských hřišť v okolí.*

(29) *Pod televizí mám v příhrádce videorekordér.*

3. *mít* = ‚držet v moci, ovládat‘ – *Povstalci měli celé území; Dlouho ho hledali, ale už ho mají*. Shodná perifráze: *Vzácným hostům patří přední řady*.

(30) *Proč byste měl podruhé riskovat, když máme kořist bezpečně v zajetí?*

(31) *Někdo měl úlovek hned, jiní čekali i hodiny.*

4. mít = ‚držet, třímat, nést, nosit‘ – *V ruce měl tašku; Dítě má v náručí; Měl ruce v kapsách, na sobě měl kabát, šátek měl na krku; Má nohu v sádře.* Přejít k vyjádření lokalizace a vlastnosti: *Mají oprýskanou omítku* – ‚jsou oprýskané‘.

(32) *Na krku měla řetízek se zlatým medailonkem.*

(33) *Ted' má oči otevřené a zaměřené na obzor.*

(34) *Domy mají oprýskanou omítku.*

5. mít = ‚držet při sobě nebo ve své blízkosti, přechovávat, uchovávat‘ – *Šaty mám ve skříni; Má slzy v očích; Od rána neměl nic v ústech.* Oscilace mezi vyjádřením přináležitosti, lokalizace a vlastnosti.

(35) *Naši předkové věřili, že strom a člověk mají duši.*

(36) *Pokud máte pleť s teplým zlatavým nádechem, ještě to podpoří teplý tón barvy vlasů.*

(37) *V očích má však opět smutek.*

6. mít = ‚pravidelně dostávat, získávat, nabývat‘ – *Má dobrý plat; V menze máme teplé večere.*

(38) *Lidé mají vyšší reálné příjmy.*

(39) *Je jí padesát let a má rentu tři sta eur.*

7. mít vyjadřuje existenci někoho, kdo je v příbuzenském, společenském vztahu k někomu; zplodit, porodit – *Mám dva bratry; Ještě mám oba rodiče; Děvče má ženicha; Mají spolu dvě děti.*

(40) *Ted' mám doma šest chlapů!*

(41) *Doma mají dva psy, kočky, papouška a králíka.*

(42) *Rodina měla tři členy.*

8. mít = ‚být ve styku, zpravidla přátelském‘ – *Nechci s ním nic mít; Co spolu máte?*

(43) *Absolutně mě nenapadlo, že bych s ním mohla něco mít.*

(44) *Hráli jsme v jeho dramatických pokusech, máme s ním spoustu krásných zážitků.*

9. *mít* vyjadřuje, že něčeho je dostatek, že nechybí příležitost – *Mám co číst; Mám co dělat, nenudím se; Nemá koho navštívit; Já mám kam jet!*

(45) *Má moc práce.*

(46) *Zase budete mít spoustu elánu.*

(47) *Máte málo problémů?*

10. *mít* = (o věci) ‚obsahovat něco, být něčím vybaven‘ – *Lednička má velký mrazící prostor; Dům má prádelnu.*

(48) *Celý dům má vnitřní příčky a vnitřní plochu obvodové stěny vyzděné z nepálených cihel.*

(49) *Na škole máme celkem dvaatřicet počítačů.*

11. *mít* slouží k vyjádření pocitů, poznatků, stavů, vlastností – *Mám hlad a žízeň; Měl horečku; Máme trápení; Máš čas?; Mám radost; Mám na něj zlost; Měl bych zájem; Mám naději?; Mám pravdu!; Mám smůlu; Máme pochopení pro tvé zájmy; Měj trpělivost!; Nemá stání; Mám na starosti babičku; Máš na mysli toto?; Mám v úmyslu odjet; Město má starobylý ráz.*

(50) *Podle toho, co píšete, z ní máte strach.*

(51) *Má zlomenou nohu.*

(52) *Měli jakýsi skrytý a tajný plán.*

(53) *Měli za sebou vojnu.*

(54) *V neděli má člověk klid a čas.*

(55) *Pak jsme měli v plánu stanout na nejvyšším vrcholku Hokkaida.*

(56) *Můj syn má astma.*

Vedle sloves angažovaných ve funkci predikátoru a převládajícího smyslu vět slouží jako argument nevětné způsoby vyjádření posesivity:

α) individuálně přivlastňovací adjektivní shodný atribut (*ježkovy bodliny*),

β) neshodný substantivní atribut genitivní (*bodliny ježka*), popř.

γ) druhově přivlastňovací (široce relační) shodný adjektivní atribut (*ježčí bodliny*), směřující už k vlastnostní specifikaci.

Věty o kategoriální příslušnosti víceméně vzdorují pokusům o smysluplnou transpozici v syntagmatické vyjádření posesivity:

δ) *ze šelem lev,*

ε) *třešeň coby peckovice.*

Ty budou pojednány v kapitole věnované větám o vlastnosti.

Závěr

Článek nastiňuje některé z otevřených otázek, řešených při hledání vhodného přístupu, jak pojednat kapitolu *Věty o přináležitosti* v připravovaném třetím díle *Velké akademické gramatiky spisovné češtiny*, jestliže její předmět zájmu spolu-vymezují kapitoly *Věty o vlastnosti*, *Věty o lokalizaci* a *Věty o existenci*, tvořící společně obsah kapitoly *Věty vyjadřující statickou relaci*. Vedle sloves angažovaných ve funkci predikátorů příslušných vět a převládajícího smyslu vět slouží jako argument nevětné způsoby vyjádření posesivity –individuálně posesivní adjektivní kongruentní atribut (*ježkovy bodliny*), inkongruentní substantivní atribut genitivní (*bodliny ježka*), popř. druhově posesivní (široce relační) adjektivní kongruentní atribut (*ježčí bodliny*), směřující už k vlastnostní specifikaci. Věty o kategoriální příslušnosti víceméně vzdorují pokusům o smysluplnou transpozici v syntagmatické vyjádření posesivity.

Literatura a další zdroje

- ČNK: Český národní korpus. Dostupný z: <https://korpus.cz/> (cit. 4. 2. 2023).
- Hladká, Z., Karlík, P. (2017): Konverzivnost. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *Czech Ency – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z: <https://www.czechency.org> (cit. 4. 2. 2023).
- Piřha, P. (1991). K popisu přivlastňovacích adjektiv I. *Slovo a slovesnost* 52 (1), s. 4–9.
- Piřha, P. (1991). K popisu přivlastňovacích adjektiv II. *Slovo a slovesnost* 52 (2), s. 81–88.
- Piřha, P. (1992). *Posesivní vztah v češtině*. Praha: AVED.
- Prouzová, H. (1964). Přivlastňovací přídavná jména na *-ův*, *-in* v současné češtině. *Naše řeč*, 47 (3), s. 129–142.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1994). Ed. J. Filipec. Praha: Academia.
- Slovník spisovného jazyka českého* (1960). Ed. B. Havránek. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- SYNv11 (2022). Křen, M., Cvrček, V., Hnátková, M., Jelínek, T., Koček, J., Kovářiková, D., Křivan, J., Milička, J., Petkevič, V., Procházka, P., Skoumalová, H., Šindlerová, J., Škrabal, M. Korpus SYN, verze 11 ze 14. 12. 2022. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z: <https://korpus.cz/> (cit. 4. 2. 2023).
- Štěpán, J. (1985). Ke kategorii posesivity a jejímu ztvárnění v jazycích. *Slovo a slovesnost*, 46, s. 20–27.
- Zimek, R. (1960). K chápání posesivnosti. In: Bosák, C. (ed.), *Rusko-české studie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 131–156.